

Meldcode Huiselijk Geweld en Kindermishandeling voor professionals in het primair onderwijs

**Inpassen van de (basis)
meldcode in de zorgroute
van het primair onderwijs**

- › *Invoeren en toepassen van meldcode wordt verplicht*
- › *Stappen uit de meldcode goed inpasbaar in zorgroute van het primair onderwijs*
- › *Extra aandacht nodig voor signaleren, communiceren met ouders en melden bij Advies- en Meldpunt Kindermishandeling*

Meldcode geweld in huiselijke kring

De staatssecretaris van VWS, mevrouw Marlies Veldhuijzen van Zanten – Hyllner, heeft in februari 2011 een wetsvoorstel aangekondigd, waarin aan organisaties en zelfstandige beroepsbeoefenaren de plicht wordt opgelegd om een meldcode te hanteren voor huiselijk geweld en kindermishandeling in de thuissituatie.

Dit gaat gelden in de (jeugd)gezondheidszorg, het onderwijs, de kinderopvang, de jeugdzorg en de maatschappelijke ondersteuning en voor politie en justitie. Gebruik van een *meldcode* geeft professionals houvast bij het signaleren en in gang zetten van interventies en zorgt voor meer en betere meldingen bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK). Professionals worden verplicht om zich zo nodig te scholen in het gebruik van de meldcode. De staatssecretaris vindt op dit moment een *meldplicht* voor het signaleren en aanpakken van geweld in de huiselijke kring minder geschikt.

Vooruitlopend op de inwerkingtreding van de wet komt een *toolkit* beschikbaar. Die bestaat uit het landelijk basismodel meldcode, ondersteunend trainingsmateriaal, een checklist voor managers en risico-taxatie instrumenten. Het basismodel meldcode is al beschikbaar en dient als handreiking voor het opstellen van een code voor de eigen organisatie of beroepsgroep. Hierin beschrijft elke organisatie concreet en nauwkeurig over welke doelgroep het gaat, wat de rol van de beroepskracht is, wie wanneer welke stappen zet en welke functionarissen men desgewenst kan raadplegen.

In deze notitie laten we zien dat voor het implementeren van de meldcode *in het primair onderwijs geen nieuwe structuren of procedures nodig* zijn. De gangbare zorgroute in het basisonderwijs is hiervoor voldoende toegerust. We laten daarom zien hoe de verplichte stappen van de meldcode passen in de zorgstructuur van het primair onderwijs. Daarmee loopt nog niet alles vanzelf goed. Daarom gaan we in op enkele specifieke dilemma's die in het onderwijs spelen met betrekking tot signaleren en melden van kindermishandeling; preventie, signaleren, communiceren met ouders en melden bij het AMK.

Meldplicht seksuele intimiteiten binnen onderwijs

De verplichte *meldcode* voor vermoedens van kindermishandeling en huiselijk geweld in de thuissituatie, is beslist niet hetzelfde als de *meldplicht* voor onderwijspersoneel, zoals die in 1999 is vastgelegd in de Wet bestrijding seksueel misbruik en seksuele intimidatie in het onderwijs. Deze wet, in het dagelijks gebruik ook wel de meld- en aangifteplicht genoemd, is ingevoerd om te voorkomen dat collega's zwijgen als een schoolmedewerker seksuele handelingen pleegt met een kind. Deze wet verplicht scholen tot het zorgvuldig omgaan met een vermoeden van strafbare feiten, gepleegd binnen de schoolsituatie en omvat:

➤ **Meldplicht voor het personeel.**

Personeelsleden - ook interne vertrouwens(contact)personen -, die een vermoeden hebben van een seksueel misdrijf jegens een minderjarige leerling, zijn verplicht hierover het bevoegd gezag te informeren.

➤ **Aangifteplicht voor het bevoegd gezag/bestuurder.**

Het bevoegd gezag is verplicht om, als er een vermoeden bestaat dat een personeelslid zich schuldig maakt aan een seksueel delict jegens een minderjarige leerling, aangifte te doen bij een opsporingsambtenaar (=politie/justitie).

Het delict kan ook gepleegd zijn buiten de reguliere schooluren, bijvoorbeeld tijdens het overblijven, de naschoolse opvang, schoolavonden of bij de pleger thuis. Het bevoegd gezag voert voorafgaand aan de aangifte overleg met de vertrouwensinspecteur, met als inzet aangifte bij redelijk vermoeden van seksueel misdrijf; de vertrouwensinspecteur is hierbij ontheven van aangifte.

Geweld in huiselijke kring

De meldcode Huiselijk Geweld en Kindermishandeling (HG&K) heeft betrekking op alle vormen van geweld in de huiselijke situatie, zoals mishandeling, seksueel geweld, genitale verminking, eerge-relateerd geweld en ouder(en)mishandeling. De meldcode heeft tot doel jeugdigen, die te maken hebben met een vorm van geweld of mishandeling, eerder passende hulp te bieden, zodat een einde komt aan de (bedreigende) situatie. Hiertoe biedt de meldcode stappen en handvatten aan professionals voor signalering en het verder handelen bij (vermoedens van) huiselijk geweld en kindermishandeling. De doelgroepen zijn zowel slachtoffers, getuigen als (vermoedelijke) daders. De meldcode legt de beslissing, om vermoedens van huiselijk geweld en kindermishandeling al dan niet te melden bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) of Steunpunt Huiselijk Geweld (SHG), bewust bij de professional. In het primair onderwijs maakt de school die afweging bij voorkeur samen met de partners in zorgteam en ZAT.

Criteria voor de inspectie

In het kader van haar toezichthoudende taak zal de inspectie scholen op drie punten bevragen om te bepalen of zij voldoen aan hun plicht met betrekking tot de meldcode:

- › het beschikken over een meldcode;
- › de randvoorwaarden voor toepassing ervan;
- › de feitelijke toepassing van de meldcode.

Basismodel meldcode

Het basismodel biedt een stappenplan voor het handelen bij signalen of vermoedens van huiselijk geweld en kindermishandeling. Die stappen zijn:

1. in kaart brengen van signalen;
2. collegiale consultatie en zo nodig raadplegen van het AMK of het SHG;
3. gesprek met de cliënt;
4. wegen van het geweld of de kindermishandeling;
5. beslissen: hulp organiseren of melden.

Beroepsgroepen en organisaties kunnen het basismodel als ‘onderlegger’ gebruiken voor het opstellen van hun eigen meldcode.

De zorgstructuur in het primair onderwijs

Elke basisschool heeft een structuur waarin zorg en begeleiding voor leerlingen ingezet kan worden, zowel zorg vanuit het onderwijs zelf of vanuit het speciaal onderwijs, maar ook van partners uit de lokale zorg of de jeugdzorg. In de zorg in en om de school is de leerkracht in de klas de basis; zij heeft (intensief) contact met het kind en meestal ook met de ouders. De leerkracht signaleert en intervineert. Indien nodig kan de leerkracht anderen inschakelen voor advies of handlingsplanning, zoals collega-leerkrachten, de intern begeleider, de (preventief) ambulante begeleider, de schoolmaatschappelijk werker, de jeugdverpleegkundige of de jeugdarts. Meestal is het zorgteam op school de plaats waar deze experts elkaar ontmoeten. Daar bespreken zij gezamenlijk de signalen van de leerkracht en

stellen een aanpak vast. Voor complexere problematiek kunnen de meeste scholen beschikken over een bovenschools zorg- en adviesteam (ZAT). Vanuit die teams kunnen zo nodig extra begeleiding, onderwijszorg en hulpverlening ingezet worden voor de leerling, de ouders en de leerkracht. Dat is ook de aangewezen plaats om de signalen van kindermishandeling te beoordelen, te wegen en te beslissen welke stappen gezet moeten worden. Deze zorgroute biedt directe aanknopingspunten voor het uitvoeren van de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling.

De meldcode in de zorgroute van het PO

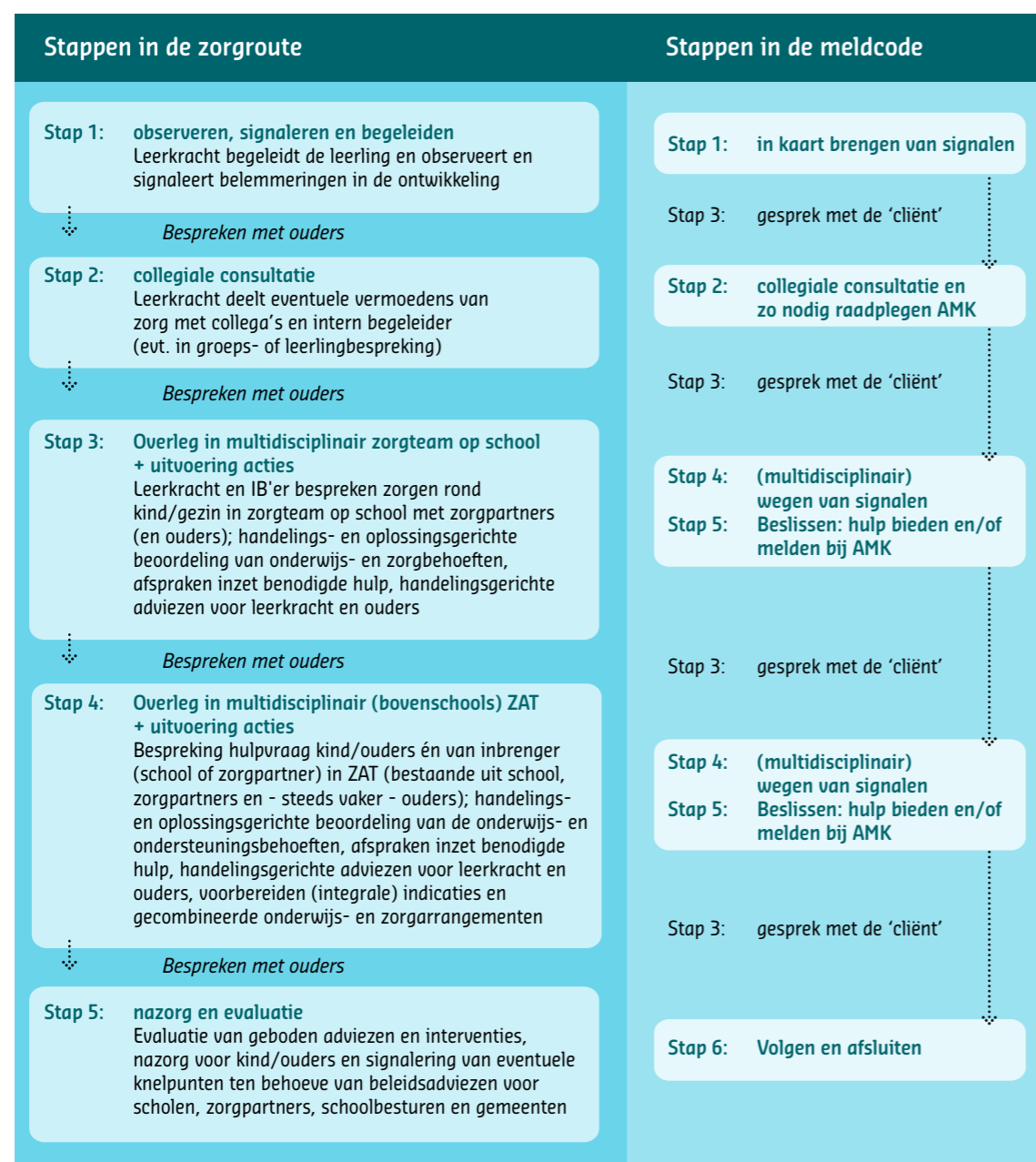
Op de volgende pagina zijn de stappen in de zorgstructuur van het primair onderwijs en de stappen van de meldcode kindermishandeling & huiselijk geweld naast elkaar in een schema gezet. Stap 3 in de meldcode is ‘gesprek met de cliënt’. In het primair onderwijs gaat het hier om de ouders van leerlingen. Scholen hebben de opdracht om met ouders te spreken over de ontwikkeling van hun kind. Vanaf stap 1 en bij elke stap opnieuw. Juist ook als er zorgen zijn, zoals (vermoedens van) kindermishandeling. Om die reden komt ‘in gesprek met ouders’ bij elke stap terug (zie het schema hierna).

De stappen toegelicht

Gesprek met ouders

Overleg met ouders hoort bij elke stap in het zorgtraject. Als de school zorgen heeft om de ontwikkeling van het kind, bespreekt zij dit met de ouders. Wat de achterliggende oorzaak is van signalen, is lang niet altijd meteen duidelijk: veel signalen kunnen wijzen op kindermishandeling, maar ook te maken hebben met andere dingen. Als de school met ouders in gesprek gaat over de signalen en de thuissituatie en als zij met elkaar informatie uitwisselen over de ontwikkeling van het kind, dan draagt dat bij aan verheldering, ontkrachting of bevestiging van zorgen. Later gaat het gesprek met ouders over te zetten vervolgstappen en –acties.

Stap 1: Signaleren

Signaleren van belemmeringen in de ontwikkeling van een kind en dit met ouders bespreken vormt een belangrijk onderdeel van de beroepshouding van leerkrachten en intern begeleiders. Deze beroepshouding wordt in elk contact met de leerling en de ouders verondersteld. Aan het in kaart brengen van de signalen gaat vaak een 'niet pluis' gevoel vooraf. De waargenomen signalen en eventueel van ouders verkregen informatie vormen de basis voor verdere actie.

Stap 2: Collegiale consultatie

De leerkracht bespreekt de waargenomen signalen met collega's en/of de intern begeleider. Dat kan de leerkracht zijn waarbij de leerling het jaar daarvoor in de klas heeft gezeten, of de leerkracht van een broertje of zusje. De IB'er kan zo nodig de jeugdverpleegkundige, jeugdarts of schoolmaatschappelijk werker consulteren. Ook kan de IB'er bij vermoedens van huiselijk geweld of kindermishandeling (anoniem) advies vragen bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK).

Stap 3 en 4: Weging en risicotaxatie in het multidisciplinair zorgteam en/of ZAT

De volgende stap is de signalen, het ingewonnen advies bij collega's en de informatie uit het gesprek met de ouders te bespreken in het zorgteam (op school) of het bovenschoolse ZAT. De aard en de ernst van de signalen en het risico op kindermishandeling of huiselijk geweld worden daarin multidisciplinair afgewogen. De expertise van de partners wordt gebundeld en optimaal benut. Vervolgens wordt er een afgestemde aanpak vastgesteld en uitgevoerd, gericht op ondersteuning van het kind, de ouders en de leerkracht.

Stap 5: Beslissen: hulp bieden en handelingsgerichte adviezen voor de leerkracht

Het zorgteam of het ZAT organiseert de noodzakelijke hulp en geeft handelingsadviezen aan de leerkracht. Daarnaast wordt er overlegd óf en wie er een melding doet bij het AMK. Met het AMK wordt besproken wat het zorgteam of het ZAT na de melding, binnen de grenzen van de gebruikelijke werkzaamheden, zelf nog kan doen om de leerling en zijn gezinsleden tegen het risico op huiselijk geweld of op mishandeling te beschermen. In het zorgteam/ZAT is afgesproken wie de ouders informeert over de uitkomsten van de bespreking en de eventuele melding bij het AMK.

Stap 6: Volgen

Wanneer vanuit het zorgteam of ZAT hulp wordt geboden is in het team afgesproken wie de zorg coördineert. Het zorgteam/ZAT volgt de effecten van deze hulp en stelt de aanpak zo nodig bij. Tenslotte wordt er nazorg geboden en wordt de aanpak geëvalueerd.

Aandachtspunten en dilemma's

Hoewel de stappen van de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling eenvoudig in te passen zijn in de bestaande zorgroute van het primair onderwijs, zijn er enkele punten die op veel scholen nadere aandacht verdienen om de meldcode succesvol te implementeren en toe te passen.

Preventie

Scholen kunnen een belangrijke rol spelen in het voorlichten van kinderen over kindermishandeling. Er zijn diverse programma's beschikbaar bij Onderwijs adviesbureaus, GGD-en en andere instellingen. Een recent programma van het NIGZ is 'Safe you, safe me'. Door deze programma's kunnen kinderen leren dat ze zich er niet voor hoeven te schamen, dat het meer kinderen overkomt,

dat ze erover mogen praten met anderen, wat hun rechten zijn, waar ze hulp kunnen vinden, enz. Ook kunnen scholen, in samenwerking met hulpverleningsinstellingen, preventieve programma's aanbieden op het gebied van sociale vaardigheden en weerbaarheid.

Signalering door leerkrachten

Signaleren van belemmeringen in de psychosociale ontwikkeling en de thuissituatie van kinderen is voor leerkrachten niet altijd vanzelfsprekend. Dat geldt zeker voor het signaleren van kindermishandeling en huiselijk geweld. Dit zijn beladen onderwerpen, waarvoor kinderen en ouders zich vaak schamen en dus zwijgen. Leerkrachten aarzelen vaak om (vermoedens van) huiselijk geweld of kindermishandeling te zien of ter sprake te brengen. Soms ziet een leerkracht belangrijke signalen over het hoofd, vanuit het idee dat het wel meevalt met kindermishandeling en dat zoiets in deze omgeving niet gebeurt, of dat die ouders toch zo aardig zijn. Soms zien leerkrachten wel signalen dat er iets aan de hand is maar weten niet wat zij daar mee aan moeten, bijvoorbeeld wanneer een duidelijke zorgroute of samenwerking met hulpverleningsinstellingen ontbreekt. Met de nieuwe wetgeving passend onderwijs en de verplichte meldcode kan een leerkracht haar/zijn verantwoordelijkheid hierin niet meer uit de weg. Leerkrachten zullen dus 'signaalgevoelig' en 'aanpakbereid' moeten zijn. De wetenschap dat per klas minstens 1 à 2 kinderen slachtoffer zijn van kindermishandeling maakt dat het gevoel van urgentie bij leerkrachten hiervoor hoog moet zijn. Ook al zijn er volop dilemma's die overwonnen moeten worden: het kind heeft recht op hulp.

Voor het signaleren kan een leerkracht beschikken over haar ervaringskennis over dit kind en ervaringen met andere kinderen, kennis over signalen van kindermishandeling en de eigen intuïtie om tot het vermoeden te komen dat er iets 'niet pluis' is. Er bestaan lijsten met signalen die de leerkracht als 'onderlegger' bij vermoedens kan gebruiken, maar daarbij is het belangrijk te beseffen dat signalen vrijwel nooit enkelvoudig in één richting wijzen. Ze geven aan dát er misschien iets aan de hand is, maar niet wát precies. Daarvoor is vaak meer informatie (van meerdere betrokkenen) nodig. Het gaat om een optelsom van waarnemingen (vaak in de loop der tijd verzameld), die kunnen duiden op heel uiteenlopende belemmeringen in de ontwikkeling van het kind. Geen van de signalen wijst één op één op kindermishandeling en ook bij meerdere signalen zullen zij vaak niet direct duidelijkheid geven over de oorzaak ervan. De signalen vragen dan ook om een zorgvuldige weging, bij voorkeur samen met collega's en met de partners uit de hulpverlening, in het zorgteam of het zorg- en adviesteam (ZAT).

Signalering van kindermishandeling is in de school geen geïsoleerd gegeven; het is onderdeel van bredere signalering van belemmeringen in de ontwikkeling van kinderen. Veel scholen gebruiken regelmatig algemene sociaal-emotionele kindvolgsystemen om goed zicht te houden op de ontwikkelingen in het gedrag van leerlingen. Bij bepaalde zorgen of vermoedens kan vervolgens gebruik gemaakt worden van specifiek daarop gerichte signaleringsinstrumenten, zoals bij ADHD, autisme, kindermishandeling. Problemen in het gezin beginnen meestal niet met mishandeling, vaak is er een geschiedenis van opvoedingsonmacht en gezinsproblemen, escalerend in mishandeling en geweld. Het is daarom van belang dat ook signalen van lichtere vormen van opvoed- en gezinsproblemen door leerkrachten worden waargenomen en aangepakt. Het zorgteam en/of ZAT kan ingeschakeld worden om de signalen van leerkrachten multidisciplinair te wegen en de kennis van de verschillende partners over het kind/gezin bijeen te brengen. Daar kan de ernst van de signalen afgewogen worden en vastgesteld worden welke aanpak wordt gevolgd.

Communiceren met ouders

Samenwerking tussen school en ouders is cruciaal voor de ontwikkeling en opvoeding van kinderen. Het actief in gesprek gaan van de school met kind én ouders is voor elk kind belangrijk, maar zeker

wanneer er sprake is van extra zorgen rond een leerling. Vanaf de eerste stap in een zorgtraject en dus ook bij de meldcode, is het belangrijk in het contact met ouders te investeren door hen actief te informeren en de ontwikkelingen van het kind met hen te delen. Ook bij gevoelige onderwerpen als (vermoedens van) kindermishandeling en huiselijk geweld is het van belang zo veel mogelijk bij elke stap in gesprek te blijven met de leerling en de ouders/verzorgers: benoemen wat men feitelijk waarneemt, (h)erkent men de signalen, kloppen de vermoedens, wat hebben de ouders zelf al gedaan, is er al hulp ingeschakeld, is hulpverlening noodzakelijk, is de geboden hulp effectief, etc. Ouders zijn bij kindermishandeling vrijwel altijd een deel van het probleem, maar zij zijn ook altijd een deel van de oplossing.

In het geval van vermoedens van huiselijk geweld of kindermishandeling is die communicatie met ouders lang niet altijd eenvoudig. Toch is het nodig om een goed beeld te krijgen van de situatie. Misschien blijkt wel dat er iets anders aan de hand is dan kindermishandeling of huiselijk geweld. Of geeft het gesprek de ouder(s) net dat duwtje in de rug dat ze nodig hebben om hulp te zoeken. In situaties waarin ouders terughoudend, defensief of agressief reageren, is er reden temeer u zorgen te maken. Ook moet rekening gehouden worden met het feit dat het kind door iemand anders dan de ouder(s) mishandeld kan worden.

Bedenk vooraf of het wenselijk is het gesprek samen met een collega te voeren en of het voor uw eigen veiligheid nodig is dat een collega weet dat u dit gesprek voert, zodat hij of zij in de buurt kan blijven. Leerkrachten kunnen voor het voorbereiden of het voeren van het gesprek een beroep doen op ondersteuning door het schoolmaatschappelijk werk of andere partners uit het zorgteam of ZAT. Dat kan zijn in de vorm van het trainen van leerkrachten in gespreksvoering met ouders over kindermishandeling en huiselijk geweld of voor het gezamenlijk met de leerkracht voeren van gesprekken met ouders wanneer dergelijke vermoedens bestaan rond een leerling. Ook is het van belang dat de school in contact blijft met de ouders, ook al lopen er trajecten vanuit het AMK en/of de hulpverlening.

Melden bij het AMK

Als in het zorgteam of ZAT wordt vastgesteld dat er reële vermoedens bestaan van kindermishandeling of huiselijk geweld en met de ouders kan hierover niet gesproken worden of tot een aanpak gekomen worden, zal besloten worden tot een melding bij het AMK. Een melding bij het AMK wordt door een professional in principe op naam gedaan. Dat betekent dat ook de ouders te weten zullen komen door wie er gemeld is. Die professional kan dan te maken krijgen met agressieve reacties van ouders of een totaal gebrek aan medewerking rond een kind. Leerkrachten of intern begeleiders van scholen zijn vanuit dat oogpunt vaak erg huiverig voor het melden bij het AMK. Naast hun eigen gevoel van veiligheid gaat het hierbij vooral om het belang van het kind. Dat belang is immers niet gediend bij een slechte of verbroken relatie tussen school en ouders. Ook komt het regelmatig voor dat ouders in zo'n situatie het kind van school halen en aanmelden bij een school waar men van niets weet. Dat is zeker niet in het belang van het kind.

Daarom is het meestal aan te bevelen dat een andere professional dan de leerkracht of intern begeleider de melding doet bij het AMK, bijvoorbeeld iemand van de jeugdgezondheidszorg. Echter, die verwijzen het vaak terug naar de school, vanuit het principe dat degene die het dichtst bij de informatie/het kind zit zou moeten melden. De afweging wie de melding bij het AMK doet zal in elke specifieke situatie nadrukkelijk gemaakt moeten worden. Ook andere professionals kunnen immers belang hebben bij een vertrouwensrelatie met de ouders, zoals de schoolmaatschappelijk werker. Het zorgteam of ZAT zijn de aangewezen plek om hierover afspraken te maken.

In sommige gevallen heeft een beroepskracht, zoals een leerkracht, huisarts of maatschappelijk werker op grond van wettelijke regels het recht om anoniem te blijven ten opzichte van het gezin.

Namelijk wanneer bekendmaking van uw identiteit:

- › een bedreiging vormt of kan vormen voor het kind of voor andere (minderjarige) kinderen in het gezin;
- › een bedreiging vormt of kan vormen voor uzelf of voor uw medewerkers of
- › uw vertrouwensrelatie met het gezin verstoort of kan verstoren.

Ook dit kan in het zorgteam/ ZAT besproken worden en beargumenteerd worden voorgelegd aan het AMK. Als met u is afgesproken dat u anoniem blijft voor het gezin, dan zorgt het AMK ervoor dat uw informatie zo in het dossier wordt opgeslagen, dat de ouders ook uit het dossier uw identiteit niet kunnen achterhalen.

De meest wenselijke situatie is dat het voornemen tot melding bij het AMK van tevoren ook met de ouders wordt besproken. Soms zijn ouders op dat moment wel bereid mee te werken. Dit is echter niet altijd mogelijk. Dan volstaat het 'informereren' van ouders. De melding wordt ook met de leerling besproken wanneer hij 12 jaar of ouder is.

De melding wordt onderbouwd met zoveel mogelijk feiten en gebeurtenissen, die geconstateerd zijn door de school en de zorgpartners. Het zorgteam/ZAT overlegt bij de melding met het AMK wat zij na de melding, binnen de grenzen van hun gebruikelijke werkzaamheden, zelf nog kunnen doen om de leerling en de gezinsleden tegen het risico van huiselijk geweld of op mishandeling te beschermen of escalatie te voorkomen. Het AMK is verplicht om de melder te informeren over de stappen die zijn gezet om de situatie voor het kind te verbeteren. Daarbij geldt als regel dat de mate waarin u betrokken bent bij het gezin, bepalend is voor de hoeveelheid informatie die het AMK u kan verstrekken.

Wanneer er via het zorgteam of het ZAT en met medewerking van de ouders hulp voor het kind, de ouder(s) en eventueel andere gezinsleden op gang is gekomen om de mishandeling of het huiselijk geweld aan te pakken, is een melding bij het AMK niet meer nodig. Het gaat immers primair om het aanpakken van het probleem en niet om het registreren van het aantal gevallen van kindermishandeling. Uiteraard is het wel noodzakelijk te volgen of de kindermishandeling en/of het huiselijk geweld stoppen als gevolg van de hulpverlening. Zo niet, dan is melding bij het AMK wel weer aan de orde.

Nuttige informatie

- › www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kindermishandeling
Hier is onder andere het basismodel voor de meldcode te vinden.
- › www.zat.nl
Hier vindt u onder andere de handreiking 'Bijtijds erbij zijn!' over signalering en gesprektips.
- › www.thenextpage.nl
Een e-learning module voor leerkrachten en IB'ers.
- › www.safeyousafeme.nl
Een uitgebreid programma met informatie voor scholen, ouders en kinderen.
- › www.friesemeldcode.nl
Onder andere gesprektips.
- › <http://ltak.nl> en <http://lvak.nl>
Informatie over trainingen.

Contact

Het Landelijk Steunpunt ZAT van het Nederlands Jeugdinstituut biedt ondersteuning aan gemeenten, schoolbesturen, samenwerkingsverbanden en beroepskrachten die betrokken zijn bij een ZAT.

Het steunpunt biedt informatie en kwaliteitsinstrumenten, ondersteuningsactiviteiten en maatwerk voor alle betrokkenen. Heeft u vragen of behoefte aan ondersteuning? Neem dan contact op met Marina Moerkens, adviseur Onderwijs & Jeugdzorg, via telefoonnummer 030 - 230 67 30 of stuur een e-mail naar infozat@nji.nl.

Voor meer informatie kunt u ook terecht op onze website www.zat.nl.

© 2012 Nederlands Jeugdinstituut

Foto's:

Istock, Marcel van den Bergh,
Marsel Loermans

Nederlands
Jeugd
instituut

Nederlands Jeugdinstituut

Postbus 19221
3501 DE Utrecht
030 - 230 63 44
website www.nji.nl
e-mail info@nji.nl